

بررسی اهداف و اندیشه‌های رهبران اسلام‌گرا در ترکیه نوین

محمد جوانمرد^۱

مری گروه دانشگاه علوم انتظامی امین

مهدی پیروزفر^۲

دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع)

رامین ولی‌زاده میدانی^۳

دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع) (نویسنده مسئول)

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۹/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۷/۲۷

چکیده

ترکیه نوین (جمهوری ترکیه) در سال ۱۹۲۳ میلادی توسط مصطفی کمال آتاتورک تأسیس می‌شود. بعد از تأسیس دولت ترکیه (جمهوری نوین ترکیه) در سال ۱۹۲۳، کمال آتاتورک تمام کوشش خود را به کار می‌گیرد تا اسلام را به‌عنوان یک دین حداقلی به حوزه خصوصی فرو کاهد و جامعه را با سرعت هر چه بیشتر در جهت هماهنگی با اقتضانات مدرنیته در دوران معاصر هدایت کند؛ اما بعد از مرگ مصطفی کمال آتاتورک، آشکار می‌گردد که تمام فعالیت‌ها و برنامه‌ریزی‌های او برای قطع ارتباط ترکیه با گذشته عثمانی‌اش (که نماینده جهان اسلام محسوب می‌شده) و کاستن از نفوذ آموزه‌های اسلامی چندان کارآمد نبوده و اسلام همچنان مانند گذشته نقشی اساسی و مهم در شکل‌دهی هویت اسلامی-ترکی بر عهده دارد. بنابراین پرسش اصلی پژوهش این است که پیشگامان و پرچم‌داران اسلام در ترکیه نوین چه کسانی هستند و چه اهدافی را دنبال می‌نمایند؟ یافته‌های حاصل از پژوهش تصریح می‌کنند که دو نحله اسلام سیاسی به رهبری نجم‌الدین اربکان و اسلام اجتماعی به رهبری فتح‌الله گولن در ترکیه به فعالیت مشغول هستند که نه تنها در اهداف و آرمان‌ها بلکه در راهبردها نیز با یکدیگر تفاوت‌های قابل مذاقه‌ای دارند؛ به‌گونه‌ای که اربکان برای رشد اسلام‌گرایان دست به ترسیم آرمان‌شهر و جهاد در راستای وصول به آن می‌زند و می‌خواهد با اتحاد مسلمانان و استعمار ستیزی اهداف خود را پیاده کند؛ درحالی‌که گولن ترجیح می‌دهد با فعالیت‌های آموزشی، تبلیغی و دست زدن به فعالیت‌های اقتصادی اهداف خود را عملی نماید که البته در این راه بر ناسیونالیسم ترک تأکید ویژه‌ای دارد.

واژه‌های کلیدی: اسلام سیاسی، اسلام اجتماعی، ترکیه نوین، نوع‌عثمانی‌گری

1. m.javanmard@gmail.com

2. mahdipiروزfar1371@gmail.com

3. asemanehapht@gmail.com

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسة العالم الإسلامي
فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

ترکیه نوین در سال ۱۹۲۳ توسط مصطفی کمال آتاتورک بنیانگذاری شد. بعد از پایه‌گذاری دولت ترکیه در سال ۱۹۲۳، آتاتورک تمام تلاش خود را به کار گرفت تا همه ظواهر اسلام‌گرایی را از حوزه‌های عمومی زندگی افراد بردارد و در عین حال با به حاشیه راندن مذهب در زندگی خصوصی، وظیفه نظارت و کنترل بر آن را بر عهده بگیرد؛ بنابراین فرایندی از جدایی دین و دولت و به تعبیر صحیح‌تر دین و جامعه آغاز شد. آتاتورک در طول مدت زمامداریش تمام تلاش خود را به کار گرفت تا ارتباط ترکیه نوین را با گذشته عثمانی‌اش تماماً قطع کند و اسلام را از زندگی عامه ریشه‌کن سازد. در همین راستا از آغاز کار خود در سال ۱۹۲۳ تا زمان وفات خود در سال ۱۹۳۸، به یک سلسله اصلاحاتی دست زد که هدف از آن‌ها جلوگیری از نفوذ اسلام و رجال دینی در عرصه اجتماع و تبدیل ترکیه به کشوری کاملاً سکولار و غربی بود. اما بعد از وفات آتاتورک، مشخص شد که تمام تلاش‌های او برای قطع ارتباط ترکیه با گذشته عثمانی‌اش و ریشه‌کن کردن اسلام از جامعه، ناکارآمد بوده و اسلام همچنان نقشی اساسی در تکوین هویت ترکی دارد. تجربه ثابت کرد که جریانات اسلامی جزئی از جامعه مدنی ترکیه هستند و تلاش برای ریشه کردن آن‌ها کاملاً بی‌فایده است. بنابراین روند اسلام‌زدایی با شکست مواجه گشت و جریانات اسلامی دوباره در جامعه رشد کردند و مجموعه‌ای از متغیرهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی باعث تقویت موقعیت سیاسی گروه‌های اسلام‌گرا در دهه‌های آتی شد که از جمله آن‌ها می‌توان به تشکیل احزاب اسلامی در ترکیه اشاره کرد که به دنبال احیای ارزش‌های اسلامی بودند. (Atakan, 2005: 188-190)

اولین مرحله از رشد اسلام‌گرایی و جریانات اسلامی همگام با رشد انقلاب‌های دموکراتیک در قرن بیستم شکل گرفت و حزب جمهوری‌خواه (به‌عنوان حزبی که گفتمان کمالیسم را به تصویر می‌کشید) موقعیت انحصاری خود را در قدرت سیاسی از دست داد. پس‌از این تاریخ، احزاب سیاسی مجبور شدند تا برای رسیدن به قدرت سیاسی به رقابت با احزاب دیگر بپردازند و به همین دلیل اسلام به عاملی مهم در جذب آرا تبدیل شد. در همین راستا حزب دموکرات که برای ایدئولوژی کمالیسم ارزش کمتری قائل بود، توانست بیشترین آرا را به دست آورد و در نتیجه‌ی فعالیت این حزب، اسلام دوباره در جامعه مشروعیت یافت. (Mardin, 1973: 174-179) البته اصلاحات اواسط دهه ۱۹۸۰ فضائی بیشتر

انجمن مطالعات جهان اسلام

Islamic World Women's Association

جمعية نساء العالم الإسلامي

فصلنامه علمی - پژوهشی

پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

در اختیار گروه‌های اسلامی برای فعالیت در عرصه‌های سیاسی قرارداد (Mardin,2000: 157) و دومین مرحله از رشد جریان‌های اسلام‌گرا پی‌ریزی شد و تلاش‌های انجمن کمالیست (طرفداران و حامیان جریان کمالیستی) در دورنگه داشتن اسلام از مسائل سیاسی با رشد اسلام‌گرایی و جریان‌های اسلام‌گرا شکست خورد. (احمدی طباطبایی و پیروزفر، ۱۳۹۶: ۱۶-۱۸) با به قدرت رسیدن اسلام‌گرایان در دهه ۱۹۹۰ مرحله سوم رشد اسلام‌گرایی در ترکیه شروع شد (هرمان، ۱۳۸۳: ۱۱۹) و جریان‌های اسلامی سیم‌رغ وار از زیر خاکستر فعالیت‌های انجمن کمالیستی به پاخواسته و قدرت را در اختیار گرفتند. ارتباط میان سیاست و مذهب در ترکیه از سال ۱۹۹۰ به دلیل رشد جریان‌های اسلامی سیاسی، فرهنگی و اقتصادی بسیار ظریف‌تر شد (Keyman,2007: 216) اما با دخالت ارتش این مرحله هم به پایان خود رسید. در نهایت نیز مرحله چهارم با قدرت‌گیری اسلام‌گرایان در سال ۲۰۰۲ آغاز گشت که تا به حال نیز استمرار داشته است. (نورالدین، ۲۰۰۳: ۱۲) البته لازم به ذکر است که اسلام‌گرایی در ترکیه مفهومی کلی است ولی در یک نقطه دارای اشتراک است و آن ریشه داشتن این جریان‌ها در اصول اسلامی است که به رهبری دو اندیشمند بزرگ یعنی نجم‌الدین اربکان و فتح‌الله گولن استمرار دارد.

۱. چارچوب نظری:

در مبحث انتظار از دین، باید به این پرسش عمومی بپردازیم که دین در صدد پاسخگویی به چه موضوعاتی از عرصه‌های مختلف و پیچیده سیاست است. در پاسخ به این سوال مهم و اساسی سه دیدگاه عمده وجود دارد. دیدگاه نخست رویکرد حداکثری در فهم و تفسیر دین است. طرفداران این رویکرد به این نکته کلی باور دارند که اسلام چون کامل‌ترین دین و آخرین دین الهی تلقی می‌شود، هیچگونه رطب و یابسی را فراموش نکرده است. بنابراین پیروان این نظریه انتظاری حداکثری از دین دارند. (حقیقت، ۱۳۹۳: ۲۴۵) در واقع جوهره اصلی و پایه اساسی «دین حداکثری» را این برداشت عمومی شکل می‌دهد که اصول و مبانی دینی بر همه کردار، گفتار و اندیشه‌های دینداران حاکمیت مطلق و تام دارد و از این رو فعل، قول و اندیشه‌ای را نمی‌توان یافت که سرشار از هنجارهای دینی نباشد. (افتخاری، ۱۳۸۵: ۸۰) به عبارت دیگر پیروان رویکرد حداکثری، برای دین رسالتی جهان‌شمول و کارکردی

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسة العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بنیان اسلام

همه جانبه فرض می‌نمایند و آن را برای همه زمان‌ها و مکان‌ها ضروری و لازم می‌پندارند. (احمدی طباطبایی و پروانه، ۱۳۹۰: ۱۵۵) دیدگاه دوم منطقه‌فراغیها هستند. اصطلاح منطقه‌فراغ را جمعی از فقها و اندیشمندان دینی از جمله سیدمحمدباقر صدر، به معنای حوزه‌ای که شارع مقدس و مولی در آنجا دارای احکام الزامی نیست (حوزه مباحات عامه) به کار بردند. از دیدگاه این گروه، اسلام و مقتضیات زمان نیازمند وجود فضایی گسترده در حوزه دین است، تا صاحبان اجتهاد با اختیارات بیشتری وارد این حوزه شده و به فعالیت بپردازند. (الصدر، ۱۴۰۰: ۳۹۸-۴۰۴) آیت الله صدر در نظریه «دولت انتخابی اسلامی» مبنای فوق (حوزه مباحات بالمعنی الاعم) را به موضوع حوزه‌های ثابت و متغیر در جنبه‌های مختلف شریعت پیوند می‌دهد. بنابراین حوزه منطقه‌فراغ که باید توسط قواعد و اصول کلی و ثابت شریعت سیراب شود، جز احکام متغیر دین محسوب می‌شود؛ و از عوامل، شرایط و مقتضیات خاص زمانی و مکانی تأثیر می‌پذیرد. در مجموع می‌توان ادعا کرد که پیروان نظریه منطقه‌فراغ دایره احکام غیر الزامی شریعت را که محدود به زمان و مکان می‌باشند، بسیار گسترده‌تر از حداکثری‌ها می‌دانند؛ هرچند دایره احکام الزامی شرع را نیز نسبت به حداقلی‌ها وسیع‌تر فرض می‌کنند. دیدگاه سوم نیز رویکرد حداقلی در نگاه به مقوله دین است. ادعای حداقلی‌ها این است که نمی‌توانیم و البته نباید ترسیم نظام سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را از دین انتظار داشته باشیم. انتظار آنها از دین حداقلی (مبدأ و معاد) و محدود به عبادات و معاملات با رویکرد عقلی است. دین اساساً امری اخروی، قدسی محسوب می‌شود و فقه مجموعه احکام و قواعد است و با برنامه‌ریزی و مدیریت و برنامه‌ریزی و تنظیم معیشت دنیوی و زندگی تفاوت دارد. در نتیجه فقه برای مدیریت و برنامه‌ریزی و تنظیم معیشت دنیوی و زندگی مادی مردم کافی به نظر نمی‌رسد. پس بر این اساس این گروه به هرگونه مرجعیت دین در زندگی سیاسی به دیده انکار می‌نگرند. (فیرحی، ۱۳۹۴: ۲۷) بنابراین نداشتن ادعای حاکمیت مطلقه دین‌شناسان، فروکاستن دین به ساحت فردی، نبود شریعت کامل و کاهش نقش دین به ساحت اجتماعی غیرسیاسی قوس نزولی تا رسیدن به دین حداقلی (رویکرد حداقلی به دین) را نشان می‌دهد. البته رویکرد حداکثری به دین که در قالب اسلام سیاسی ظاهر می‌شود نیز انواع متفاوتی دارد. می‌توان اسلام سیاسی معاصر را به شش دسته کلی تقسیم نمود: اسلام سیاسی انقلاب اسلامی ایران (با دو رویکرد ارتدوکسی و تحول‌خواه)، اسلام سیاسی

اقتصادی مالزی، اسلام سیاسی مدرن ترکیه، اسلام سیاسی بنیادگرای پاکستان و افغانستان، اسلام سیاسی محافظه کار عربستان سعودی و در نهایت اسلام سیاسی وحشت آفرین داعش. (توانا و علیپور، ۱۳۹۴: ۴۴)

۲. رهبران اسلامگرا در ترکیه:

در یک تقسیم بندی کلی می توان دو رهبر عمده اسلامی در ترکیه شناسایی کرد که عبارتند از:

۱-۲ فتح الله گولن:

۱-۱-۲ تاریخچه زندگی فتح الله گولن:

فتح الله گولن در سال ۱۹۴۱ در دهکده ای کوچک از توابع شهر ارزروم در یک خانواده اصیل، محافظه کار، دیندار و در عین حال دارای گرایشات ملی گرایانه چشم به جهان می گشاید. او از پدر بزرگش ملا احمد بسیار تاثیر می پذیرد و به یاری او از خردسالی با زیست متواضعانه، صوفیانه و زاهدانه، و خدمت به ابناء بشر خو می گیرد. وی سه سال اول آموزش دوره ابتدایی را در دبستانی دولتی می گذراند لیکن در سال ۱۹۴۹ به دلیل مهاجرت شغلی پدرش به روستایی دور دست، دیگر نمی تواند به مدرسه برود. با این حال وی با پشتکار بالا و خودآموزی می تواند تحصیلاتش را به خوبی ادامه دهد و مدرک دیپلم خود را بدون رفتن به مدرسه بگیرد. (Gulen: 2006/Haziran/10) البته در این فاصله وی همچنان به آموزش دینی و حفظ قرآن، آموزش زبان عربی و احادیث نبوی به همراه سنت معنوی تصوف و زهدمنشی علاقه فراوانی نشان می دهد و زیر نظر استاد بزرگی همچون محمد لطفی افندی رشد می کند. (نوازی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۵۲-۱۵۳) البته استمرار آموزش دینی گولن زیر نظر اساتید برجسته مکتب صوفی مسلک و زاهدمنش باعث می شود تا در سال ۱۹۵۹ از طرف مرکز ریاست امور مذهبی^۱ ترکیه به امامت مسجد شهر ادیرن در نزدیکی مرز یونان منصوب و در سال ۱۹۶۶ به عنوان سخنران در شهر ازمیر، سومین شهر بزرگ ترکیه به اقدامات دینی خود ادامه دهد. فتح الله گولن حوجا افندی در سال ۱۹۶۳ نیز مجموعه دروسی پیرامون آثار مولانا را در شهر ارزروم شروع می نماید و همزمان با شرکت در جمعیت های ضد کمونیستی و جذب جوانان خوش فکر و دانشجویان دانشگاه های مختلف، خشم اقتدارگرایان سکولار

1. Diyanat Isleri baskanligi

و غیر دینی را بر می‌انگیزد. در نتیجه همین اقدامات سبب می‌شود تا پس از کودتای نظامی سال ۱۹۷۰ به مدت هفت ماه محکوم به حبس شود. (ارس و دیگران، ۱۳۸۱: ۶۲) لیکن تغییر اساسی و مهم در زندگی و فعالیت‌های گولن تقریباً در اواسط دهه ۷۰ میلادی به وجود می‌آید. وی که تا این زمان برای مبارزه و ستیز با کمونیسم، سوسیالیسم و چپ‌گرایی در ترکیه، به تدریس در مدارس عمومی روی آورده بود، در سال ۱۹۷۷ به کشورهای شمال اروپا سفر می‌کند و با ترک‌های مهاجر اروپا آشنا می‌شود و از آنها دعوت می‌کند تا از طریق تشکیل جنبشی فراگیر، هویت فرهنگی و مذهبی اصیل خویش را حفظ نمایند. در واقع این سفر نقطه عطفی در زندگی گولن به شمار می‌آید، چراکه ایشان می‌تواند در جذب مهاجران ترک تبار اروپا به سوی خود موفق شود و از آنها به عنوان اعضای اصلی جنبش خود استفاده نماید. البته گولن قبلاً نیز در راستای تشکیل چندین جنبش کوشش‌های فراوانی از خود نشان داده بود. به عنوان مثال ایشان در سال ۱۹۷۵ اردوهای تابستانه‌ای با نام «اردوهای نور» را برای نوجوانان خانواده‌های اقشار کم درآمد جامعه ترکیه راه اندازی و در آنجا به تدریس و تفسیر متون دینی و تعالیم نرسی پرداخته بود. او در این کلاس‌ها به نوجوانان آموخت که چگونه هویت اصیل اسلامی خود را در جامعه‌ای سکولار و غیر دینی حفظ نمایند. وی تا سال ۱۹۸۰ به همکاری با ریاست امور مذهبی ترکیه ادامه داد تا این که در نهایت از این سمت استعفا داد. (Gulen: 2006/Haziran/10)

۲-۱-۲ تبیین اهداف و اندیشه‌ها:

۲-۱-۲-۱ جهان شمولی عام:

گولن یک اندیشمند نوگرا و متفکری آرمانگراست. آرمان اصلی فتح الله گولن حوجا افندی تاسیس ساختار تمدنی بین‌المللی است که در آن تغییرات اخلاقی و روحی (به دلیل تأکید بر تصوف) در جامعه بر ایجاد تغییرات ظاهری و نهادی الویت داشته باشد (Grinell, 2009:10). از دید گولن زمانی که جوامع از انسان‌های با اخلاق و کامل پر شود به صورت کاملاً خودکار جامعه‌ای سرشار از محبت، عشق و تساهل نیز تاسیس خواهد شد. در نتیجه احساسی همه‌جانبه، فراگیر و طبیعی میان انسان‌ها بوجود خواهد آمد. وی در این باره می‌نویسد: «قوی‌ترین ارتباط میان افراد در خانواده، جامعه و ملت بر پایه محبت بوجود می‌آید.» (نوازنی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۶۷) در همین راستا پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی

و متلاشی شدن آرمان های سوسیالیزم روسی و دیوارهای آهنین آن فتح الله گولن، پیروان و دانشجویان خود را تشویق می نماید تا بر دامنه ی فعالیت های خود در فراسوی مرزهای ترکیه بیفزایند و توجهی ویژه بر جمهوری های تازه استقلال یافته شوروی مبذول بدارند. البته او در این فعالیت های گسترده به حمایت بازرگانان و تاجران متمولی دلگرم بود که بیشتر آمادگی خود را در راه گسترش ایده های گولن به خارج از مرزهای ترکیه اعلام کرده بودند. (Gulen,2006: 11)

گولن توجه ویژه ای به جمهوری های تازه استقلال یافته اتحاد جماهیر شوروی سابق و نیز کشورهای حوزه بالکان داشت. بنابراین پیروان او در کشورهایی چون بوسنی و هرزگوین ، آذربایجان، چین و ... امکانات آموزشی گسترده ای را مستقر نموده و به فعالیت مشغول شدند. (آگای و سعادت، ۱۳۸۶: ۳۱) این کوشش ها و فعالیت ها به میزانی فراگیر بود که رئیس دیوان عالی جمهوری ترکیه^۱ احساس خطر کرده و شکایت نامه ای علیه فتح الله گولن حوجا افندی تنظیم می نماید. او در این شکایت نامه اعلام می دارد:

«... گروه گولن از سال ۱۹۹۲م تا امروز، در ۵۴ کشور، از جمله آذربایجان ، افغانستان ، قزاقستان ، قرقیزستان ، ازبکستان ، روسیه ، مغولستان ، پاکستان ، هندوستان ، چین ، تایلند ، کره ، کامبوج ، اندونزی ، فلیپین ، مجارستان ، رومانی ، بلغارستان ، آلبانی ، آلمان ، انگلستان ، آفریقای جنوبی ، مغرب ، اکراین ، استرالیا ، ۶ دانشگاه و کالج، ۲۳۶ دبیرستان، ۲ مدرسه راهنمایی، ۸ مدرسه زبان و مرکز کامپیوتری، ۶ مرکز پیش دانشگاهی ، و ۲۱ خوابگاه طلاب و جمعا ۲۷۹ موسسه علمی را تاسیس کرده و برای این مدارس و موسسات ۱،۵ میلیارد دلار سرمایه گذاری کرده است...» (بدل ، ۱۳۸۳: ۲۹۶) در حقیقت می توان چنین برداشت کرد که گولن در راستای آرمان جهان شمول و فراگیر خود قصد دارد از حوزه بالکان تا چین شاهد اندیشمندانی باشد که آرمان های گولن را الگوی خود قرار داده اند. (نوروزی فیروز، ۱۳۹۱: ۷۵) آموزشگاه های گولن در همین راستا حتی دانش آموزان غیرمسلمان را می پذیرند و به دلیل کیفیت آموزشی بسیار بالا و استفاده از زبان انگلیسی به عنوان زبان اصلی تدریس در اکثر موارد ، فرزندان مقامات دولتی و نخبگان در کشورهای گوناگون را جذب خود می کنند. درحقیقت پیروان و حامیان گولن باور دارند که علم در تمام حوزه های زندگی، محراب

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های بنیادی جهان اسلام

وجود آدمی و زمینه رسیدن به آرمان های جهان شمول است. (Gulen, 2003: 2)

۲-۱-۲ آموزش مداری:

پس از فروپاشی دیوار برلین و خاموش شدن آتش جنگ سرد میان دو بلوک متخاصم لیبرال و کمونیسم پیروان فتح الله گولن حوجا افندی بیش از پیش بر دامنه فعالیت های آموزشی خود در کشورهای مختلف افزودند و کوشش نمودند تا امپراطوری عظیم آموزشی را پی ریزی نمایند؛ زیرا که باور داشتند، آموزش مقدمه و زمینه ساز تمامی فعالیت های دیگر است. (Gulen, 2003: 20) البته این برای نخستین مرتبه بود که مجموعه ای اسلامی می توانست نظام جامع آموزشی خود را به صورت کامل و با موفقیت به خارج از مرزهایش ارسال کند. در واقع وجه جالب و مهم این امپراطوری بزرگ آموزشی این بود که شکاف میان دو عرصه «اسلامی و دینی» و «سکولار و غیردینی» را تا حدود زیادی ترمیم کرده بود و این دو گانه به ظاهر متضاد و ناهمگون را که سالها در ممالک مختلف اسلامی آشتی ناپذیر به نظر می رسید، از میان برداشته بود. (Isgandarova, 2014: 1) در واقع فتح الله گولن حوجا افندی اعتقاد داشت که پیروان دین اسلام باید آموزشی را در پیش بگیرند که به ادغام کامل آنها در آرمان های رایج جهان معاصر منتهی شود. (ملک اف، ۱۳۸۹: ۸۵)

شعار اصلی مکتب فراگیر و دانش محور گولن «ساخت یک مدرسه بهتر از ساخت یک مسجد» است و حامیان وی در همین راستا و در اواخر دهه ۸۰ میلادی، شروع به ساخت مدارس و خوابگاه های دانش آموزی گسترده ای در کشورهای مختلف نمودند. لازم به ذکر است که در کلاس های درس مدارس گولن مسائل مذهبی چندان مورد بحث قرار نمی گیرند. زبان اصلی تدریس انگلیسی و یا زبان کشور میزبان است و تنها در برنامه های فوق برنامه به مسائل مذهبی پرداخته می شود. (نوازی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۶۴) در واقع عقاید گولن در باب آموزش بسیار به دیدگاه های شیخ یوسف القرضاوی در این زمینه شبیه است؛ چراکه القرضاوی نیز بر اهمیت و تاثیر بالای آموزش تاکید کرده و معتقد است که اسلام قبل از اهتمام به قانون، به آموزش و پرورش اهتمام می ورزد؛ چراکه قوانین، جامعه را نمی سازند بلکه این آموزش و پرورش دقیق و مستمر است که جامعه را می سازد. (القرضاوی، بی تا: ۳۴)

۲-۱-۲ توجه به اقتصاد:

فعالیت های اقتصادی حامیان و پیروان فتح الله گولن که از شرق جمهوری ترکیه آغاز

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Women's Association
جمعة نراست العالم الاسلامی
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های باسی جهان اسلام

۲۲۲

سال هفتم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷

شد، از چنان گستردگی و توانایی برخوردار است که از آنها به «ببرهای آناتولی» یا «ببرهای سبز» یاد می‌شود. موسسه اروپا ESI در سال ۲۰۰۵ بررسی گسترده‌ای از ببرهای آناتولی به عمل آورد. این گزارش با عنوان «کالونیست های اسلامی» به چاپ رسید. این جنبش هم چنین در سال ۱۹۹۶ بانک اسلامی «آسیا فینانس» را با هدف پس انداز سرمایه های مردمی و نهادها برای سرمایه گذاری گسترده در جمهوری های تازه استقلال یافته ترک زبان جمهوری شوروی و جلب توجه بازرگانان ترکیه به سوی کشورهای حوزه قفقاز و تحکیم مناسبات همه جانبه با این کشورها تاسیس کرد که مبتنی بر اصل بهره نیست. در واقع شرکت های اقتصادی گولنی در اقتصاد ترکیه موقعیت بسیار خوبی دارند و از شهرتی جهانی برخوردار می باشند. از جمله مهم ترین نهاد های جنبش گولن انجمن بازرگانان مستقل (MUSIAD) است که با اتکا بر تفکرات فتح الله گولن تاسیس شده و ارتباط اسلام با سرمایه داری را تبلیغ می کند. (نوروزی فیروز، ۱۳۹۱: ۷۲-۷۶)

این فعالیت‌ها به قدری گسترده است که برخی از اندیشمندان، فعالیت های اقتصادی وابسته به جنبش گولن را بخشی از یک اقتصاد جایگزین در ترکیه می دانند که با تمرکز بر کار و تلاش های مستمر و منضبط که از ارزش های ملی-مذهبی سرچشمه گرفته و این امکان را برای اندیشمندان فراهم می کند تا آن را با جنبش پروتستانی قرن شانزدهم مقایسه نمایند. به همین دلیل برخی از متفکران گولن را «ماکس وبر» جهان اسلام می نامند، زیرا در باب فعالیت های اقتصادی در اسلام توانسته است انگیزش لازم را در میان پیروان خود برای تولید ثروت و مصرف آن در راستای اعتلای جامعه اسلامی ایجاد نماید. بنابراین می توان ادعا کرد که اسلام ترکی گولن، اسلامی فردگرایانه و طرفدار اقتصاد و ثروت اندوزی هرچه بیشتر با نیت خدمت به بندگان خداست. (Gulen, 2003: 2-6)

۴-۲-۱-۲ رسانه ها و تبلیغ:

گولن قصد دارد از کارآمدترین ابزارهای ارتباطی موجود در راستای ترویج تفکرات و باورهای خود سود ببرد. بنابراین رسانه یکی از مهم ترین بازوهای جنبش گولن برای رسیدن به هدف است. جنبش گولن در بخش مطبوعات از نشریه «سیزینتی (بدون سانسور)» و روزنامه پرتیراژ «زمان» برای ترویج آرمان ها و افکار خود سود می برد. (ملک اف، ۱۳۸۹: ۷۷-۹۸) روزنامه زمان در ۱۵ کشور و حوزه های مختلفی همچون حوزه بالکان، قفقاز و آسیای مرکزی

و ... با هدف ترویج ارزش های اسلامی تساهل محور مدنظر گولن به چاپ می رسد. شبکه تلویزیونی سامان یولو^۱ و ایستگاه رادیویی بروج از دیگر ابزارهای تبلیغی مکتب متساهل گولن محسوب می شود. شبکه سامان یولو در شب های جمعه خطابه های گولن را پخش می کند و گفته می شود نزدیک به چهار میلیون مخاطب دارد. این شبکه بدون این که محصولات خود را در قالب مراسم سنتی دینی تولید کند، پیام های خود را در فیلم ها و سریال های خود که در قالبی نو عرضه می شوند، بازتاب می دهد. مجموعه کلید اسرار، از محصولات این شبکه است. گولن هم چنین در سال ۱۹۹۴ انجمن نویسندگان و روزنامه نگاران را تأسیس کرد. (نوروزی فیروز، ۱۳۹۱: ۷۶) در واقع گولن هدف خود را تغییر ذهنیت و نگرش مردم عادی و ترویج نوعی محافظه کاری سنتی قرار داده است و برای رسیدن به جامعه ی آرمانی خود، از شبکه وسیعی از رسانه های دیداری-شنیداری در اختیار خود اقدام می کند. (نوازی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۶۵) در نتیجه سایت های اینترنتی، کانالی هستند که هدایتگران و هسته مرکزی جنبش گولن از آنها برای متمایز کردن خود از دیگران و در راستای تبلیغ برنامه ها و اهداف اسلامی خود به دنیای خارج استفاده می کنند. (اخوان کاظمی و ویسی، ۱۳۹۱: ۱۳۰)

هم چنین پیروان گولن در راستای ترویج عقاید وی سازمان های گوناگونی را تأسیس کرده اند، به عنوان مثال «بنیاد معلمان» دو نشریه علمی با عناوین «امیت» و «امید نوین» و فونتین «سرچشمه» منتشر می کنند. آنان هم چنین سمپوزیوم های ملی و بین المللی، میزگرد و کنفرانس هایی در راستای اهداف و ترویج آرمان های متساهل خود برگزار می کنند. (ارس و دیگران، ۱۳۸۱: ۶۶-۶۷) بنابراین می توان گفت گولن در راستای ترویج اهداف خود شبکه ای عظیمی از رسانه ها را در اختیار دارد که در راستای تبلیغ پنهان اندیشه های او تلاش می کنند. (Gulen, 2006: 13-15)

۲-۱-۲-۵ ناسیونالیسم و امپراطوری عثمانی:

فتح الله گولن امروزه داعیه دار الگوی ایجاد تمدن نوین اسلامی در جهان مدرن است و در این راستا تبلیغ می کند که تنها الگوی کارآمد و قابل اجرا برای ایجاد جامعه اسلامی و حتی تمدن اسلامی، مدلی است که از تجربه ترکیه نشات می گیرد. مدلی که مبتنی بر قرائتی مدرن بر اساس تجربه امپراطوری عثمانی از اسلام می باشد و از این روست که آنها را «نوعثمانی»

نام نهاده اند. (□□□□□□: ۲۰۱۶: ۱۵) البته الگویی که از ترکیه نشات می گیرد مبتنی بر قرائتی خاص از اسلام است که برخلاف قرائت های رادیکال و تند از دین، جهان غرب را دشمن خود تلقی نمی کند و در تلاش است با ایجاد وجوه اشتراکی میان تمدن غرب و تجربه اسلام، همزیستی مسالمت آمیز میان این دو را تامین نماید و از این روست که به «اسلام میانه رو» شهرت یافته است. (نوروزی فیروز، ۱۳۹۱: ۶۱) البته یکی از علل اصلی ترفیع موقعیت فتح الله گولن در جهان معاصر، نظریه جدید او در باب تلفیق ناسیونالیسم و اسلام است. این نظریه را برخی از هواداران او در سایر کشورها هم پیاده کرده اند و اصول ناسیونالیسم را با شرایط بومی آن کشورها وفق داده اند. (آگای و سعادت، ۱۳۸۶: ۳۲) بنابراین یکی از اهداف اصلی جنبش فتح الله گولن اسلامی کردن ایدئولوژی ناسیونالیستی ترکیه و ترکی کردن اندیشه های اسلامی است. وی امیدوار است که ارتباط میان مذهب و دولت بار دیگر مانند دوره عثمانی که رهبران زندگی خود را بر مبنای احکام اسلامی تنظیم می کردند، احیا شود. چنین رهیافتی از دید وی باعث تقویت دولت و بدینسان حفاظت از جامعه از طریق بسط و گسترش دادن مشروعیت دولت و تقویت توانایی اش برای بسیج توده ها خواهد شد. گولن معتقد است که استنباط و تجارب مردم آناتولی از اسلام، متفاوت از استنباط و تجارب دیگران به ویژه عرب هاست. او از اسلام آناتولیایی و مبتنی بر تسامح و تساهل و عاری از محدودیت های سخت گیرانه یا فتاتیسیم می نویسد و به طور مرتب بر لزوم آزادی عبادت و اندیشه در ترکیه تاکید می ورزد. (ارس و دیگران، ۱۳۸۱: ۶۳) در نظر گولن بهترین الگو برای جهان اسلام الگوی ترکیه عثمانی است. یعنی الگویی متشکل از دو عنصر اسلام و ترکیه (اسلام ترکی).

۲-۲ نجم الدین اربکان^۱:

۲-۲-۱ تاریخچه زندگی نجم الدین اربکان:

نجم الدین اربکان در ۲۹ اکتبر ۱۹۲۶ در شهر سینوپ چشم به جهان می گشاید. پدرش محمد صبری اربکان از سلسله کوزان اوغلو بود که در شهر آدانا حکم می راندند و مادرش کامیره خانوم دختر یکی از خانواده های مشهور سینوپ بود. نجم الدین اربکان دوره ابتدایی را در دبستان جمهوری قیصری شروع کرد. در سال ۱۹۳۷ وارد دبیرستان پسرانه استانبول

1. Necmettin Arbak

شد و در سال ۱۹۴۳ دوره متوسطه را به پایان رساند و بعد از اتمام دبیرستان وارد دانشگاه تکنیک(فنی)استانبول شد. (Erbakan,2014:5) در سال ۱۹۵۱، از طرف دانشگاه برای انجام مطالعات علمی به دانشگاه مکانیک آخن آلمان اعزام شد و با پروفیسور اشمیت که در مرکز مطالعات (DVL) برای ارتش آلمان پژوهش می کرد همکاری و در همان تاریخ از طرف دکتر فلاش مدیر عمومی کارخانه بزرگ موتورسازی آلمان (دتوز موتور) برای تحقیق پیرامون تانک های لئوپارد دعوت شد. (ارباکان، ۱۳۹۵: ۱۱-۱۲) ایشان پس از چندین سال به ترکیه بازگشت و کارخانه گوموش موتور (اولین نمونه صنایع ملی ترکیه) را پایه گذاری نمود. (Erbakan,2014:8) اربکان در سال ۱۹۷۰ حزب نظام ملی را تاسیس کرد، اما این حزب به دلیل داشتن گرایشات اسلامی و انجام فعالیت های ضد سکولاریستی و گریز از اصول علمانیت و در پی کودتای آذار ۱۹۷۰ از فعالیت ممنوع گشت. در نتیجه حزب سلامت ملی به عنوان جایگزین حزب منحل شده ملی در سال ۱۹۷۲ (۱۳۵۱ ش) دوباره فعالیت های اسلامی خود را از سر گرفت و به آرامی ، اهداف دینی و مذهبی خود را دنبال کرد که البته پس از کودتای ۱۲ سپتامبر ۱۹۸۰ (۲۱ شهریور ۱۳۵۹) ارتش کمالیستی، به همراه سایر احزاب فعال و مدنی ترکیه منحل اعلام گردید. در حقیقت با وقوع انقلاب اسلامی ایران اوضاع به طور کلی در کشور ترکیه منقلب می شود و مراکز سکولاریستی و ارتشیان برای جلوگیری از بازتاب انقلاب اسلامی به ترکیه نوین، در سال ۱۹۸۰، یعنی تقریباً یک سال بعد از وقوع انقلاب اسلامی در ایران، دست به کودتا می زنند. البته با گذر از بحران ها و کاهش فشار مراکز سکولاریستی و ارتشیان ، این بار حزب اسلامی رفاه ، در سال ۱۹۸۷ وارد عرصه سیاسی ترکیه می شود و به عنوان نماینده اسلامگرایان ترکیه می تواند در انتخابات دسامبر ۱۹۹۵ به آراء مطلوبی دست یابد و رئیس حزب آقای نجم الدین اربکان در بهار سال ۱۹۹۶ به مقام نخست وزیری برسد. لازم به ذکر است که اسلامگرایان در گذشته نیز در حکومت های ائتلافی حضور داشته اند؛ مثلاً در ۳۱ آذار/مارس ۱۹۷۵ اسلامگرایان در حکومت ائتلافی اول سلیمان دمیرل با سه حزب دیگر از جمله حزب سلامت ملی برای تشکیل حکومت جدید ائتلاف می کنند که در این ائتلاف اربکان به مقام معاون نخست وزیری دست پیدا می کند. در ۲۱ یولیو ۱۹۷۷ دوباره سلیمان دمیرل حکومت ائتلافی و چند حزبی دیگری با حزب حرکت ملی و سلامت ایجاد می کند که نجم الدین اربکان حوجا در این ائتلاف نیز به مقام

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Muslim Association
جمعة ترانس العالم الاسلامی
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های باسی جهان اسلام

۲۲۶

سال هفتم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷

نخست وزیری می رسد. اما تحصیل مقام نخست وزیری توسط اربکان حادثه ای تاریخی در منطقه آناتولی محسوب می شود؛ زیرا این برای اولین مرتبه بود که حزبی اسلامی می توانست از زمان تاسیس جمهوری نوین ترکیه توسط آتاتورک به مرکز قدرت در آنکارا دست یابد. (اربکان، ۱۳۹۵: ۷-۸)

۲-۲-۲ تبیین اهداف و اندیشه‌ها:

۲-۲-۲-۱ جهان شمولی اسلامی:

اربکان در نتیجه تلاش های فراوانش توانست به مقام نخست وزیری ترکیه دست یابد و گروه دی ۸ را با همکاری ۸ کشور اسلامی تاسیس کند. (خسروشاهی، ۱۴۳۲: ۲۰۴) اربکان تمامی پتانسیل، انرژی و ابتکار عمل خود را در جهان اسلام صرف کرد و ستون سیاست خارجی او تمام توجه و توان خود را متوجه عالم اسلام نمود. به عبارت دیگر مهم ترین و حساس ترین اقدامی که توسط رهبران اسلامگرا مورد تجدیدنظر واقع شد، رابطه با جهان اسلام بود (Robins, 1997: 88) زیرا نخبگان سکولار و کمالیستی ترکیه نوین به هیچ عنوان علاقه ای به مسائل اسلامی نداشتند. (Danforth, 2008: 85) نخستین کوشش های فراگیر نجم الدین اربکان در راستای اتحاد جهان اسلام در ایده تشکیل یک گروه منسجم از کشور های اسلامی در حال توسعه و امیدوار به رشد و هنگام سفرهای آسیایی و آفریقایی او مطرح شد. البته نتایج ایده فراگیر جهان اسلامی اربکان با پیگیری و حضور وزرای خارجه ۸ کشور در ۲۲ اکتبر سال ۱۹۹۶ در استانبول ترکیه نمایان گشت و هشت کشور اسلامی جمهوری اسلامی ایران، جمهوری ترکیه، بنگلادش، مصر، اندونزی، مالزی، نیجریه و پاکستان (یعنی قدرت های در حال توسعه و متوسط جهان اسلام) سنگ بنای تاسیس اتحادی اسلامی را تاسیس نمودند. این مجموعه به گروه دی ۸ (۸) مشهور شد که به دنبال افزایش همکاری ها در زمینه سرمایه گذاری مکمل به جای سرمایه گذاری رقابتی بود. (Robins, 1997: 93) در همین راستا نجم الدین اربکان اعلام کرد: «جهان مسیحیت کشورهای GV را دارد، اکنون جهان اسلام نیز کشورهای ۸ را در مقابل آن تشکیل داده است.» (Yeni şafak, 1997: 7) او در ادامه افزود «امروزه ۱۹۰ کشور، در دنیا وجود دارند که تقریباً جمعیتی بالغ بر ۶ میلیارد را دربر گرفته اند. از میان این ۱۹۰ کشور نیز ۷ کشور، که جمعیتی نزدیک به یک میلیارد نفر را در خود جای داده و توسعه ای بسیار فراتر از دیگران تجربه کرده اند، برای گسترش همکاری و افزایش

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسة العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

اثر بخشی خود گروه GV را بنیان نهاده اند که امروزه، این گروه به گروه GA تبدیل شده است. این در حالی است که ۱۸۰ کشور در حال توسعه دیگر، که جمعیتی بیش از ۵ میلیارد نفر را در خود جای داده اند، فاقد چنین تشکیلاتی می باشند. (بنابراین تشکیل DA نقطه عطف مهمی محسوب می شود، چرا که) DA عالی ترین نهاد بین المللی موازی با GA است که از سوی کشورهای در حال توسعه تاسیس شده است. (Erbakan, 2014: 203-220)

در واقع DA برای گسترش همکاری در میان تمامی کشورهای در حال توسعه از یک سو و ایجاد محیط پویای کاری از سوی دیگر با شرکت هشت کشور اسلامی در حال توسعه تشکیل شده بود. به عبارت دیگر DA از منظر جغرافیایی از هشت کشور جمهوری اسلامی ایران، اندونزی، جمهوری ترکیه، مالزی، بنگلادش، پاکستان، مصر و نیجریه با وضعیت نمایندگی تشکیل یافته و تمامی کشورهای در حال توسعه اسلامی و غیر اسلامی، از اعضای طبیعی آن به شمار می رفتند.

از دیگر اقدامات اربکان در راستای گسترش اتحاد فراگیر در جهان اسلام می توان به گسترش همکاری با ایران اشاره کرد. در حالی که دولت های متداول ترکیه، تلاش می کردند روابط خود را با ایرانی که در سال ۱۹۷۹ با نهضتی اسلامی زمینه گسترش اسلام سیاسی را در منطقه گسترش داده بود، به حالت موازنه قوا و بی اعتمادی در آورند، اربکان تلاش کرد این سیاست را تغییر دهد. بنابراین ایران اولین کشور خارجی بود که اربکان بعد از نخست وزیر شدن به آن سفر کرد. (Robins, 1997: 90) سفر به ایران اسلامی از اهمیت بسیار بالایی برخوردار بود چراکه در این سفر قرار داد ۲۳ میلیارد دلاری گازی امضا شد. البته لازم به ذکر است که اربکان از ملاقات با مسئولین جمهوری اسلامی ایران و امضای چندین قرارداد همکاری در تهران با عنوان سنگ بنای اتحاد امت اسلامی یاد کرد. (الحسینی، ۱۹۹۶: ۱۱۱) اربکان دائما تاکید می کرد: که باید باهم متحد باشیم؛ و از تفرقه و اموری که موجب تفرقه می شود بپرهیزیم. (Erbakan, 2014: 154-169)

۲-۲-۲-۲ اسلام سیاسی:

اسلام سیاسی از موضوعات اساسی در عرصه نظر و عمل سیاسی مسلمانان در دو قرن پیش بوده است. رویارویی اسلام سیاسی که جنبه عملگرایی دارد با مدرنیسم غربی در عرصه سیاست جهانی و به ویژه اختلاف پیروان آن با اندیشه های مادی گرایانه غربی، سبب اهمیت

بالای این پدیده در فضای گفتمانی جهان معاصر شده است. پایان یافتن جنگ سرد میان دو بلوک متخاصم شرق و غرب و فروپاشی نظام های مارکسیستی که جهان سرمایه داری آن را رقیب اصلی خود می دانست، از یک سو و بروز چالش های اساسی در خود دنیای غرب در برابر پذیرش مبانی مدرنیسم غربی از سوی دیگر و نیز فعال شدن جریانات اسلامگرا در کشورهای اسلامی، سبب شد تا جهان غرب به ظرفیت ها و توانایی های اسلام در عرصه های مختلف سیاسی-اجتماعی توجه بیشتری نماید. در حقیقت اسلام سیاسی نامی است که در بین صدها نام و عنوان مختلف برای نامیدن جریان سیاسی فکری اسلامی به کار رفته است. در اسلام سیاسی دین مبین اسلام به دال اصلی تبدیل می شود. بنابراین در مفصل بندی گفتمان اسلام سیاسی، دین فقط یک اعتقاد قدسی نیست؛ بلکه دارای ابعاد گوناگونی است و تمامی عرصه های مختلف و پیچیده حیات آدمی را در برمی گیرد. (بهروزلک، ۱۳۸۵: ۱۵۰)

اسلام سیاسی در اصل نمایانگر رویکرد مثبت طرفداران این نوع اندیشه به حضور مذهب در عرصه های مختلف سیاسی است. نجم الدین اربکان باور دارد که اسلام فقط یک دین نیست بلکه یک نظام مدیریتی فراگیر و همه جانبه است که باید وارد تمامی عرصه های سیاسی و اجتماعی شود. بنابراین با تاکید بر این استدلال می افزاید که مسلمانان باید وارد عرصه های پیچیده سیاسی شوند و به اسلامی کردن سیاست در جوانب مختلف آن اقدام نمایند. (اربکان، ۱۳۹۵: ۴۵-۹۱) او در این زمینه به صراحت اعلام می دارد: «افرادی که می گویند: سیاست برای ما مهم نیست، مثل این است که می گویند: نیمی از آیات قران برای ما مهم نیست...» (Erbakan, 2014: 210-230)

البته لازم به یادآوری است که پیروزی نهضت اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹ و تاسیس یک دولت مذهبی باعث می شود تا مذهب به عنوان یک عامل اصلی سیاست برای بسیج همه جانبه اجتماعی و تحول نهادهای مختلف دولتی مطرح شود (Keyman, 2007: 215) و نجم الدین اربکان تمام تلاش خود را به کار گیرد تا این تفکر برخاسته از انقلاب ایران را در کشور خود بومی نماید. (Akıncı. & Gökçe, 2015: 115-120) در نتیجه می توان ادعا کرد که بنیانگذار اسلام سیاسی در ترکیه نوین کسی جز نجم الدین اربکان نیست. (حرب، ۱۹۹۸: ۷۷) اربکان موضوع حکومت اسلامی را ساخته و پرداخته حرکت های اسلامی و بنیانگذاران و پیروان آنها نمی داند، بلکه آن را حقیقتی می داند که نصوص انکارناپذیر و قاطع اسلام و

حوادث ثابت تاریخی و ساختار رسالت فراگیر ثابت می‌کند. ایشان به مانند سایر اسلام‌گرایان حوزه سیاست و حوزه دین را از یکدیگر جدا نمی‌داند و رویکردی حداکثری به دین دارد. اربکان تأکید می‌کند که «بدون اسلام سعادت ممکن نیست و خارج از اسلام، هیچ منبع حق و حقیقتی وجود ندارد. علم و حکمت، حتی هنر و صنعت در اسلام وجود دارد و شعبه ای از اسلام است. بنابراین تنها راه پیشروی انسانها ایمان راسخ است؛ ایمانی حقیقی که بر پایه اسلام باشد. در این حالت هیچ چیزی نمی‌تواند بآن درآمیزد و هیچ مطلبی امکان ندارد از آن تفکیک شود. آغاز و پایانش حق و خیر، و برای هرکس و در هر محلی ضروری است، چراکه اسلام تنها راه ممکن برای سعادت دنیوی و اخروی انسانهاست. ...» (Erbakan, 2014: 124-130)

۲-۲-۲-۳ نظام انتخاباتی و دموکراسی:

انقلاب دموکراتیک در قرن بیستم، یکی از عوامل شتاب دهنده و اصیل در گسترش اسلامگرایی سیاسی و ایجاد نظامی چند حزبی و دموکراتیک در سال ۱۹۴۶ به شما می‌آید؛ زیرا با شکل‌گیری انقلاب دموکراتیک در جهان، حزب جمهوری خواه خلق (به عنوان حزبی که آرمان‌ها و ارزش‌های مصطفی کمال آتاتورک را نمایندگی می‌کرد) موقعیت خاص و انحصاری خود را در راس هرم قدرت سیاسی ترکیه از دست داد و همین عامل باعث شد تا پس از این تاریخ، تمامی احزاب سیاسی ترکیه مجبور شوند تا برای رسیدن به راس هرم قدرت سیاسی در ترکیه نوین به رقابت با دیگران بپردازند، به همین دلیل اسلام و شعارهای اسلامی به عاملی جذاب و اصیل در مکانیسم جدید جذب آراء تبدیل شد. (Mardin, 1973: 171-175) البته اصلاحات اواسط دهه ۱۹۸۰ شرایط بسیار مساعدتری را در اختیار گروه‌های اسلامگرا برای گسترش دامنه فعالیت‌هایشان در عرصه‌های گوناگون سیاسی و اجتماعی قرار داد. (Mardin, 2000: 157) بنابراین به نظر می‌رسد که مجموعه‌ای از تغییرهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، باعث تقویت جایگاه اسلامگرایان ترکیه در دهه‌های هفتاد و هشتاد قرن ۱۹ شد؛ که از مهم‌ترین شواهد این امر می‌توان به بنیانگذاری و تاسیس حزب نظام ملی در سال ۱۹۷۰ توسط نجم‌الدین اربکان اشاره کرد؛ البته این حزب که بر نظم اقتصادی و اجتماعی عدالت محور مبتنی بر اصول و آرمان‌های اسلام تأکید می‌کرد، بعد از کودتای ۱۹۷۱ ترکیه به دلیل فعالیت‌های ضد سکولاریستی و ساختار شکنانه برچیده شد و به

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية تراسل العالم الاسلامی
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۲۳۰

سال هفتم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷

دنبال آن، بنیانگذاران حزب نظم ملی به تاسیس جنبش نگرش ملی (ملی گوروش) اقدام کردند که هدف رهبران آن، «احیای ارزش‌ها و نهادهای اسلامی» بود. (Atkan, 2005: 188-194) در واقع غیرقانونی اعلام کردن و خاتمه دادن به فعالیت‌های چهار حزب اسلام‌گرا از دهه ۱۹۷۰ شامل حزب نظام ملی در سال ۱۹۷۱، حزب بندگی ملی در سال ۱۹۸۰، حزب رفاه در سال ۱۹۹۸ و حزب فضیلت در سال ۲۰۰۱ از فشارهای ناشی از جنگ قدرت مستمر و بی پایان میان حامیان سکولاریسم و جریان‌ها و گروه‌های اسلام‌گرا پرده برداشت. (Yavuz, 2003: 208) بنابراین نجم الدین اربکان تنها راه حل موجود را در فعالیت‌های حزبی و دموکراتیک دید، چراکه در غیر این صورت نمی‌توانست با نخبگان کمالیستی به مبارزه بپردازد. در نتیجه اربکان که فشارهای ناشی از مراکز کمالیستی را دریافته بود و می‌دانست که بدون جلب رضایت آنها نمی‌تواند به فعالیت بپردازد، تلاش کرد تا با گسترش دموکراسی و مبارزات دموکراتیک بر نخبگان غرب‌گرای کمالیستی پیروز شود تا هم حساسیت‌ها کاهش یابد و هم امکان استمرار فعالیت فراهم آید. پس با این وجود باید ادعا کنیم که نجم الدین اربکان پدر اسلام سیاسی مدرن در سایه دموکراسی در ترکیه نوین است.

۴-۲-۲-۲-۲ استعمار ستیزی:

استعمار ستیزی یکی از ویژگی‌های بارز نجم الدین اربکان محسوب می‌شود. ایشان معتقد است که فعالیت‌های احزاب منسوب به ایشان واکنش یک حرکت یا تفکر نیست بلکه مستقیماً به مثابه کنش علمی یا فکری پا به میدان گذاشته است. بنابراین برای فهم نبردها و فعالیت‌های ایشان باید بدانیم در چه دنیایی زندگی می‌کنیم و نحوه شکل‌گیری دنیای معاصر و طراحان آن را بشناسیم. اربکان معتقد است که جهان معاصر توسط امپریالیست‌ها و در راستای اهداف و منافع آنها شکل گرفته است. (Erbakan, 2014: 124-130) او به تمامی مؤسسات و سازمان‌های بین‌المللی بدبین بوده و معتقد است که تمامی این نهادها برای فاسد کردن بشریت تلاش می‌کنند و تا زمانی که سازمان‌هایی برای اقامه حق و حقانیت و اصلاح جوامع ایجاد نشوند، دنیا به آرامش نخواهد رسید. بنابراین لازم است تا دنیا از حکومت باطل خارج و دوباره در چارچوب حق سازماندهی شود و جهان جدیدی شکل بگیرد تا بشریت از زنجیرهای استعمار و استثمار نجات یابد. (اربکان، ۱۳۹۵: ۹۳) در واقع نجم الدین اربکان معتقد است که امپریالیسم نژادپرست که از ۳۵۰ سال پیش با تکیه بر قدرت سخت برتری خود را

مسجل کرده است دولتی پنهان را تشکیل داده و در حال مدیریت کل عالم می باشد. ایشان با بدبینی اعلام می دارد که باید بدانیم که این قدرت در طول سالیان دراز در پی برنامه ریزی وقایع در راستای اهداف خود و اعمال آن بوده است. او تاکید می کند که این حلقه استعماری به قدری گسترده است که به هیچ وجه امکان گریز از آن نیست. بنابراین از هنر تا صنعت، از حقوق تا تجارت و ... همگی تحت کنترل و در راستای اهداف استعماری دولت پنهان جهانی هستند. (Erbakan, 2014: 89-94) اربکان معتقد است که باید با تمامی ابزارها در مقابل استعمار ایستاد و به تقابل با برنامه های شوم آن پرداخت تا جهانی عدالت محور شکل بگیرد.

۵-۲-۲- نبرد و جهاد:

نجم الدین اربکان تاکید می کند که غیر از جهاد راه دیگری نیست. بنابراین باید برای استعلائی حق و عدالت و آرمان های اصیل اسلامی بر روی زمین، در مقابل باطل جهاد کنیم، زیرا جهاد فریضه ای واجب و پاداش آن از بالاترین اجرهاست؛ باید خود را موظف بدانیم و آسایش و سعادت ابناء بشر را هدف قرار دهیم و با پیش بردن همزمان جهاد فردی یا جهاد اکبر و جهاد سیاسی یا جهاد اصغر به مسئولیت اصلی و دینی خود که همان ساختن جامعه ای صالح و انسانی است، جامعه عمل بپوشانیم. (اربکان، ۱۳۹۵: ۲۰۱-۲۳۵) بنابراین از دیدگاه ایشان «اسلام بدون جهاد معنی ندارد... جهاد همان امر به معروف و نهی از منکر است. جهاد در حکم فراهم کردن شروط، امکانات و اقتدار لازم است جهت هدایت و راهنمایی به سوی خیر و منع و نابودی شر، که مهم ترین عنصر برای موفقیت در این موضوع، فعالیت های تشکیلاتی و سازمان یافته می باشد.» (Erbakan, 2014: 135-145) در واقع تجربه ثابت کرده است که گروه های اسلامی و نهادهای متعلق به آن بخشی اساسی از جامعه و عمل سیاسی (صلاح شحاته، ۱۹۹۸: ۱۵۷) و جهاد بخش تفکیک ناپذیر فرهنگ اصیل اسلامی است. اربکان می گوید: «نبرد ما بر سر اسلام و هدفمان کسب رضایت خداوند است... تلاش مان، این است که نظام حق بر عالم حاکم شود و آرزویمان سعادت تمام بشریت است راه ما راه جهاد است.... رهایی انسان فقط به دست اسلام ممکن است چراکه اسلام خواسته ی خداوند است. دین، تعادل است، از هیچ چیزی زیاد و یا کم نمی خواهد البته تلاش و کوشش (نبرد) در این راه نصیب هر کسی نمی شود. چه شب و روزتان را یکی کرده، و در راه حق ستیز کنید و چه بخواهید، نمی توانید موفقیت این نبرد حق را یک روز جلو و یا یک روز به عقب بیاندازید.

تنها مسئله در این نبرد (جهاد) باشرافت، چگونگی خارج شدن ما از این امتحان الهی است. خداوند اگر بنده اش را دوست داشته باشد، او را در راه خدمت به این جهاد الهی قرار می دهد و با کارهای خیر مشغول می گرداند.» (Erbakan, 2014: 250-251) در نتیجه اطاعت از سپاه جهادی و یا تشکیلات جهادی مسلمین در صورتی که وجود داشته باشد و در غیر این صورت تلاش برای تاسیس و پی ریزی آن، بر هرفعالیت دیگری الویت دارد.

۶-۲-۲-۲ آرمانشهرسازی:

در بازخوانی اندیشه های اندیشمندان مصلح در جوامع انسانی، موضوعات اساسی و دقیقی به چشم می خورد که در پاسخ به پرسش های ثابت و تغییرناپذیر حوزه های متنوع تفکرات سیاسی-اجتماعی تکوین یافته است؛ مانند لزوم وجود نهادی به نام دولت، اقتدار و حکمرانی مطلوب، جامعه ایده آل یا نظام سیاسی مطلوب، که آرمانشهر (اتوپیا) یا مدینه فاضله از آن دسته از موضوعات اصیل و ثابت در حوزه اندیشه های راقی بشر در تمام جوامع انسانی به شمار می آید. بنابراین بهشت برین را اگر تجسم تمامی آرزوهای ابناء بشر بدانیم، شاید مدینه فاضله یا آرمانشهر را بتوان قطعه ای تحقق یافته و زمینی شده از بهشت موعود تصور کرد. به عبارت دیگر آرمانشهر، کمال ایده آل بشری در تمام عرصه های مختلف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی محسوب می شود، که البته تحقق پذیری آن با توجه مقتضیات طبیعت انسانی و شرایط زمانی و مکانی مورد توجه قرار نگرفته است. (روویون، ۱۳۸۵: ۵-۷) درحقیقت آرمانشهرها که در تفکرات اسلامی از آن به مدینه فاضله تعبیر می شود نمادهایی هستند که به نمایش آرزوهای بشری می پردازند. در همین راستا و با چنین رویکردی اربکان پس از مشاهده مشکلات موجود در جوامع انسانی و علت یابی آنها تلاش می نماید تا آرمانشهر مدنظر خود را ترسیم نماید. او در آرمانشهر مدنظر خود دنیای اسلام را دنیایی یکپارچه و به هم پیوسته تصویر می کند که مانند یک جسم سالم قصد هم افزایی با سایر اعضا را دارد. به عبارت دیگر آرمانشهر مدنظر اربکان، دنیایی یکپارچه و به هم پیوسته از مسلمانان است که با صداقت تمام امیدوارند به قدرتی اصیل و جهانی تبدیل شوند. (Erbakan, 2014: 125-155) البته لازم به ذکر است که در آرمانشهر مطلوب اربکان علاوه بر اتحاد مسلمین نظامی عادلانه نیز وجود دارد. در حقیقت نجم الدین اربکان به عنوان یک فیلسوف اتوپیایی در راستای تکوین آرمانشهر اسلامی مطلوب خود به مسلمین جهان پیشنهاد همکاری و همیاری می دهد تا نظم

فصلنامه علمی - پژوهشی
جمعیت دراست العالم الاسلامی
پژوهشهای بنیادی جهان اسلام

۲۳۳

پژوهش اهداف و اندیشه های رهبران اسلام گرام در ترکیه ...

عدالت محور را با استقرار پنج نهاد در جهان ایجاد نمایند: یک سازمان ملل متحد متشکل از کشورهای اسلامی، یک سازمان دفاعی مانند ناتو، یک اتحادیه اقتصادی، یک پول مشترک و یک سازمان فرهنگی مشترک. (الیگیور، ۱۳۹۴: ۲۱۰) بنابراین نظم عدالت محور و ساختار عادلانه قلب تپنده آرمانشهر اسلامی نجم الدین اربکان محسوب می شود که فارغ از هر بی عدالتی نه تنها حقوق مسلمانان بلکه حقوق تمام ابناء بشر را محترم می شمارد و در راستای سرفرازی ابناء بشر گام برمی دارد. (Erbakan, 2014: 210-230)

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

جمعیة تر است العالم الاسلامی
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

۲۳۴

سال هفتم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۶

نتیجه گیری

اسلام سیاسی و اسلام اجتماعی از جمله موضوعات جذاب و حساس دنیای اسلام محسوب می شود. بحث در مورد اسلام سیاسی و اسلام اجتماعی از تفاوت دیدگاه اندیشمندان مسلمان به اسلام و برداشت های متفاوت آنها از آموزه های اسلامی ناشی می شود. گروهی که خواهان حضور همه جانبه و فراگیر دین در تمام عرصه های سیاسی می باشند به جریان اسلام سیاسی متصل می شوند و گروهی که مایلند اسلام را از سیاست جدا ساخته و به آن جنبه قدسی و الهی ببخشند از طرفداران اسلام اجتماعی به شمار می آیند. بنابراین اگرچه فتح الله گولن اسلام را امری قلبی و جدای از سیاست می داند، در مقابل نجم الدین معتقد به دین حداکثری است؛ لیکن تفاوت اصلی دو اندیشمند در نوع نگاه به غرب بیش از پیش متفاوت می شود، زیرا فتح الله گولن اسلام متساهلی را ترویج می کند که قصد دارد دنیای اسلام را در جهان غرب ادغام و مسلمانان مدرنی را تربیت کند که در همزیستی با مدرنیته و تمدن غرب با مشکل مواجه نشوند و ضمن حفظ باورها و اصول دینی، زندگی مدرن و متساهلانه ای نسبت به تمدن غرب داشته باشند، در حالی که اربکان کلا به غرب و تمدن غربی خوش بین نیست و آن را در جهت استحاله مسلمانان از عقاید و اصول دینی خود ارزیابی می کند و تلاش می کند مسلمانانی را تربیت کند که با هویتی مستقل در طریق سعادت که خداوند برای بشر مقرر فرموده گام بردارند و جامعه ای عدالت محور و توحیدی را در برابر تمدن سکولار مغرب زمین ایجاد نمایند. فلذا اربکان برای رشد اسلام گرایان دست به ترسیم آرمان شهر و جهاد در راستای وصول به آن می زند و می خواهد با اتحاد مسلمانان و استعمار ستیزی اهداف خود را پیاده کند؛ در حالی که گولن ترجیح می دهد با فعالیت های آموزشی، تبلیغی و دست زدن به فعالیت های اقتصادی اهداف خود را عملی نماید که البته در این راه بر ناسیونالیسم ترک تاکید ویژه ای دارد.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسة العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های بنیادی جهان اسلام

منابع

احمدی طباطبایی، سیدمحمدرضا و پروانه، محمود (۱۳۹۰)، «نسبت منافع ملی و مسئولیت های فراملی نظام جمهوری اسلامی ایران در اندیشه سیاسی امام خمینی»، *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، سال هشتم، شماره ۲۵، ۱۵۳-۱۸۲

احمدی طباطبایی، سیدمحمدرضا و پیروزفر، مهدی (۱۳۹۶)، «اسلام سیاسی مدرن در ترکیه»، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

اخوان کاظمی، مسعود و ویسی، سارا (۱۳۹۱)، «زنان و تقابل سکولاریسم دولتی و اسلام گرایی روبه رشد در ترکیه»، *فصلنامه مطالعات خاورمیانه*، شماره اول، ۱۱۵-۱۳۶

اریکان، نجم الدین (۱۳۹۵)، «نبرد من»، ترجمه مهدی پیروزفر، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام) ارس، بولنت و عمر، کاها و اطهری، سیداسدالله (۱۳۸۱)، «جنبش اسلام لیبرالی در ترکیه»، *فصلنامه مطالعات خاورمیانه*، شماره ۳۲، ۵۹-۸۲

افتخاری، اصغر (۱۳۸۵)، «شرعی سازی سیاست، چارچوب معرفتی برای تحقق ایده سیاست اسلامی»، *دوفصلنامه دانش سیاسی*، سال هشتم، شماره ۴، ۶۹-۱۰۲

آگای، بگیم و سعادت، کامیار (۱۳۸۱)، «شناخت: نسخه ای عملگرایانه برای جنبش اصلاحگرای اسلامی (نگاهی گذرا به اندیشه های فتح الله گولن)»، *اخبار ادیان*، شماره ۲۳، ۲۹-۳۳

بانو الیگیور (۱۳۹۴)، «بسیج اسلام سیاسی در ترکیه»، ترجمه غلامرضا خواجه سروی و حدیث اقبال و حیدر شهرباری، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

بدل، حسن (۱۳۸۳)، «شرایط دینی و مذهبی کشور ترکیه»، *پژوهش نامه حکمت و فلسفه اسلامی*، شماره ۱۰، ۲۹۱-۳۰۸ و

بهروزلک، غلامرضا (۱۳۸۵)، «اسلام سیاسی و جهانی شدن»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال نهم، شماره اول، ۲۱-۳۰

توانا، محمدعلی و علی پور، محمود (۱۳۹۴)، «اسلام سیاسی انقلاب ایران در فضای مجازی چند لایه و متکثر: رخ نمایی بر اساس تفاوت»، *مدیریت شهری*، شماره ۷، ۳۷-۶۲

حرب، محمد (۱۹۹۸)، «هل تنجی حركه اربكان الى التشدد»، *السياسة الدولية*، العدد ۱۳۳، ۷۷-۷۹
الحسيني، محمدصادق (۱۹۹۶)، «زيارة اربكان لظهران: مواجهة جديدة مع واشنطن»، *شؤون الاوسط*، العدد ۵۵، ۱۰۹-۱۱۲

حقیقت، سید صادق (۱۳۹۳)، «مبانی اندیشه سیاسی در اسلام»، قم: انتشارات دانشگاه مفید، چاپ دوم
خسروشاهی، هادی (۱۴۳۲)، «نجم الدین اربکان ... رائد الحركة الاسلاميه في تركيا»، *رساله التقريب*، العدد ۱۴۳۲، ۲۰۳-۲۱۰

ربال، آلن و پیترز، ب. گای (۱۳۹۰)، «سیاست و حکومت جدید»، ترجمه عبدالرحمن عالم، تهران: نشر قومس، چاپ دوم

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های باسی جهان اسلام

۲۳۶

سال هفتم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷

روویون، فردریک (۱۳۸۵)، «آرمانشهر در تاریخ اندیشه غرب»، ترجمه عباس باقری، تهران: نشر نی
الصدر، سید محمدباقر (۱۴۰۰)، «اقتصادنا»، بیروت: دارالتعارف
صلاح شحاته، دینا (۱۹۹۸)، «الاسلام السیاسی و مستقبل العلمانیة فی ترکیا»، السیاسة الدولیة، العدد ۱۳۱،
۱۵۳-۱۵۸

فیرحی، داود (۱۳۹۴)، «نظام سیاسی و دولت در اسلام»، تهران: انتشارات سمت، چاپ دوازدهم
القرضاوی، یوسف (بی تا)، «الاسلام و العلمانیة وجهها لوجه»، القاہرہ، مکتبه وهبه
مرادیان، محسن (۱۳۸۹)، «برآورد استرالیای ترکیه»، تهران: انتشارات موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات
بین المللی ابرار معاصر تهران، چاپ دوم
ملک اف، علاءالدین (۱۳۸۹)، «پیشگامان تقریب: هم زیستی گروه های مختلف در اندیشه فتح الله گولن»،
اندیشه تقریب، شماره ۲۵، ۷۷-۹۸

نوازی، بهرام و اعتضاد السلطنه، نوژن و صالحی، معصومه (۱۳۹۳)، «فتح الله گولن و جنبش اجتماعی-سیاسی
وی در ترکیه»، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، شماره ده، ۱۵۱-۱۷۳
نوروزی فیروز، رسول (۱۳۹۱)، «اسلام ترکی تقابل ابا اسلام انقلابی؛ مروری بر اندیشه های فتح الله گولن»،
رهیافت انقلاب اسلامی، شماره ۱۹، ۶۱-۷۸

وینسنت، اندرو (۱۳۸۹)، «نظریه های دولت»، ترجمه حسین بشریه، تهران: نشر نی، چاپ هفتم
هیوود، اندرو (۱۳۹۰)، «مقدمه نظریه سیاسی»، ترجمه عبدالرحمن عالم، تهران: نشر قومس، چاپ چهارم

فصلنامه علمی-پژوهشی
مجموعه دراست العالم الاسلامی
پژوهش های بنیادی جهان اسلام

۲۳۷

پژوهش های رهبران اسلام گرام در ترکیه ...

- Akıncı, M. & Gökçe Nur, Ş. (2015) TÜRK İSLAM SİYASİ DÜŞÜNÇESİ KONGRESİ. Aksaray: BİLDİRİLER KİTABI
- Atacan, F. (2005). Explaining religious politics at the crossroad: AKP-SP. Turkish Studies, 6(2), 187-199.
- Axford, B & Browning G, K & Huggins, R & Rosamond, B (2002) Politics: an introduction. Routledge.
- Danforth, N. (2008). "Ideology and pragmatism in Turkish foreign policy: From Atatürk to the AKP". Turkish Policy Quarterly, 7 (3), pp.83-95
- Erbakan, N. (2014). Davam., Milli Gazete Ankara Kitab Kulübü, Ankara
- Grinel, K (2009). "conservatism, democracy and decolonial option: Reading Fethullah Gulen as political thinker". Conference Muslim between Modernity and Tradition, Postdom.
- Gülen, M. F. (2003). Ersad ekseni, Nil yayınları.
- Gülen f (2006). "Fikir Atlası (Fasıldan fasıla 5)"

Gülen, M. F. (2016). *Asrın Getirdiği Tereddütler 1-4: TEK CİLT*. Blue Dome Press.

قابل دسترسی در آدرس: /Gulen•fethullah«khayat kronolojisi» f gulen•10Haziran/2006
<http://www.fgulen.com/tr/fethullah-gulen-hayat-kronolojisi>

Isgandarova, N (2014). "Fethullah Gulen s Thought and practices as an Attempt to Reconcile Islam with Secularism". *Journal of philosophy and theology*, 2 (2), pp.203-216

Keyman, E. F. (2007). *Modernity, Secularism and Islam The Case of Turkey*. *Theory, culture & society*, 24(2), 215-234.

Mardin, Ş. (1973). *Center-periphery relations: A key to Turkish politics?* *Daedalus*, 102(1), 169-190.

Mardin, S. (2000). *Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today*. *Journal of International Affairs*, 54(1).

Robins, P. (1997). *Turkish foreign policy under Erbakan*. *Survival*, 39(2), 82-100.

Yavuz, M.H (2003). *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford University Press

Yeni şafak (1997), *Islam Birliğihayal değil*, february 28

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

۲۳۸

سال هفتم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۶

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۰۷۰۳۰۹

به این مقاله این گونه استناد کنید:

جوانمرد، محمد؛ پیروفر، مهدی؛ ولی زاده میدانی، رامین (۱۳۹۶)، «بررسی اهداف و اندیشه‌های رهبران اسلام‌گرا در ترکیه نوین» فصلنامه پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، س ۷، ش ۳، پاییز ۹۶، صص ۲۳۸-۲۱۵.